

GENÇLERİN BEN DURUMLARI (EGO STATE) VE EMPATİK BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Fatma ALİSİNANOĞLU* Aysel KÖKSAL**

ÖZET: Araştırma, gençlerin empatik becerileri ile ben durumları arasındaki ilişkinin saptanması ve empatik beceri ile ben durumlarında cinsiyetin farklılığa neden olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin bölümleri ile Ev Ekonomisi Yüksek Okulu'nun ikinci ve üçüncü sınıflarına devam eden 147 öğrenci oluşturmaktadır. "Empatik Beceri Ölçeği B Formu" ve "Sıfat Tarama Listesi (STL)" veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Empatik beceri ve ben durumlarında cinsiyet farkının bulunup bulunmadığının belirlenmesi için varyans analizi, empatik beceri ile ben durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ise korelasyon katsayısı önemlilik testi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, cinsiyetin empatik beceri, Eleştirici Anababa ben durumu, Koruyucu Anababa ben durumu, Serbest Çocuk ben durumu, üzerinde farklılığa neden olmadığı ($P>0.05$), ancak Yetişkin ben durumu ve Uymuş Çocuk ben durumu üzerinde önemli ölçüde farklılığa neden olduğu ($P<0.01, P<0.05$) saptanmıştır. Ayrıca, empatik beceri ile Serbest Çocuk ben durumu arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir ($P<0.05$).

ANAHTAR SÖZCÜKLER: *Gençler, Empatik Beceri, Ben Durumları (Ana baba Ben Durumu, Yetişkin Ben Durumu, Çocuk Ben Durumu)*

ABSTRACT: The research was conducted to determine the relationship between empathic skills and ego states of adolescents, and find out the impact of sex on empathic skills and ego states of adolescents. Research was carried out on a total of 147 students attending second and third grades of Home Economics College and the departments of Agriculture Faculty Ankara University. "Empathy Skill Inventory B Form" and "Adjective Check List" were used as data collection instruments. Variance analysis method was used to find out the effect of sex on empathic skills and ego states; and also correlation coefficient significant test was used to find out the relation between empathic skill levels and ego states of adolescents. In conclusion, while the effect of sex was not found statistically significant on empathic skill, Critical Parent ego state, Nurturing Parent ego state, Free Child ego state ($P>0.05$), the effect of sex was found statistically significant on Adult Parent ego state, Adapted Child ego state ($P<0.01, P<0.05$). In addition, the relation

between empathic skill levels and Free Child ego states were found statistically significant ($P<0.05$).

KEY Words: *Adolescents, Empathic Skill, Ego States (Parent Ego States, Adult Ego States, Child Ego States)*

GİRİŞ

İnsan ilişkileri içinde sürekli gelişim gösteren sosyal bir varlıktır. İnsanların günlük yaşamlarında diğer bireylerin görüşlerine, düşüncelerine saygılı ve hoşgörülü olmayı öğrenmeleri demokratik toplum yaratabilmek açısından oldukça önemlidir. Kişilerarası ilişkilerde bulunması gereken temel koşullar empati, saygı, saydamlık ve somutluktur. Empati, bir bireyin kendisini karşısındakinin yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir. Günlük yaşamın hemen her kesiminde empatik anlayış insanları birbirine yaklaştırma, iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar kendileriyle empati kurulduğunda anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiklerini hissetmektedirler. Diğer insanlar tarafından anlaşılma ve önem verilme ise bireyi rahatlatmakta, kendisini iyi hissetmesine neden olmaktadır. Empati, sadece kendisiyle empati kurulana yararı olan bir etkinlik değildir; empati, empatiyi kuran kişi için de önemlidir. Empatik becerileri yüksek olan bu yüzden de diğer insanlara yardım eden kişilerin çevreleri tarafından sevilme olasılıkları artmaktadır (1-5).

Ekonomik ve sosyal yaşamdaki değişmeler sonucu, insanlar çok kısa zaman içinde gittikçe artan sayıda ilişkiye girmek zorundadırlar. Bu da ilişkinin daha yüzeysel kalmasına, ilişkilerdeki yüzeysellik de bireyin hem kendisine hem de

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi ABD. Beşevler / ANKARA

** Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi ABD. Beşevler / ANKARA

topluma yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Kişilerarası ilişkilerdeki bu iletişim sorunlarının bir kısmı çevresel koşullardan kaynaklanırken önemli bir bölümü de kişilik özelliklerinden kaynaklanmaktadır (6,7).

Psikolojide, kuramsal temelini kişilerarası ilişkilere dayandıran çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlardan birisi olan Transaksiyonel Analiz (TA) kuramı, bir kişilerarası ilişkiler kuramı olduğu gibi aynı zamanda da bir psikoterapi ve kişilik kuramı olup, TA kuramında kişiliğin yapısını ve fonksiyonunu ifade etmek için "ben durumları" kavramı kullanılmaktadır. Ben durumları, duruma uygun, değişmez bir duygu ve yaşantı biçimi olarak tanımlanmaktadır. Berne (1964)'e göre, her insanın kişiliği üç ben durumundan oluşmaktadır. Bunlar, Anababa, Yetişkin ve Çocuk ben durumlarıdır. Kişiler belli durumlarda, bu ben durumlarından birisine uygun olarak davranımda bulunurlar. Örneğin, bir kişi bazen ana-babalar gibi düşünerek ve davranarak, bazen de yetişkin rolünde kalarak ya da çocuk rolüne girerek karşısındaki kişiler ile iletişimde bulunur. TA kuramına göre, sağlıklı kişilerarası ilişki bu ben durumlarının her birinin duruma uygun kullanılabilmesiyle mümkün olabilmektedir. Her ben durumunun kendine özgü dili, tutumu, duygu ve davranışlar bulunmaktadır (7-10).

Her insan bağımsız ve eşsiz bir kişiliğe sahip olduğundan dolayı, ben durumlarının beş boyutu -Eleştirici Anababa (EAB), Koruyucu Anababa (KAB), Yetişkin (Y), Serbest Çocuk (SÇ), Uymuş Çocuk (UÇ) ben durumları - her bireyde farklı miktar ve dengede yer almaktadır (11).

Dökmen (1994), empatinin Anababa, Yetişkin ve Çocuk ben durumları ile olan ilişkilerini incelemiş ve bir insanın karşısındaki birey ile empati kurabilmesi için kendisine ait Anababa, Yetişkin ve Çocuk ben durumlarını Yetişkin ben durumu denetiminde dengeli bir şekilde kullanması gerektiğini ifade etmiştir (4).

Empatik beceri ve ben durumlarının kişilerarası ilişkilerde büyük bir önem taşıdığı ve bu iki

özelliğin birbirleri ile ilişkilerinin olabileceği düşünüldüğünden bu araştırmada, gençlerin empatik becerileri ve ben durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi, ayrıca cinsiyetin empatik beceri ve ben durumları üzerinde farklılığa neden olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma, gençlerin empatik becerileri ile ben durumları arasındaki bir ilişki bulunup bulunmadığının belirlenmesi ve empatik beceri ve ben durumlarında cinsiyet farkı olup olmadığının saptanması amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın kapsamını Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin bölümleri ile Ev Ekonomisi Yüksek Okulu'nun ikinci ve üçüncü sınıflarına devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme tabakalı tesadüfi örneklem yöntemiyle belirlenmiş olup bu sınıflara devam eden kız ve erkeklerin %20'si araştırmaya alınmıştır (N=147). Araştırmada öğrencilerin empatik becerilerini belirlemek için Dökmen (1988,1990) tarafından geliştirilen "Empatik Beceri Ölçeği-B Formu", ben durumlarını belirlemek için Gough ve Heilbrun (1983) tarafından geliştirilmiş olan "Adjective Check List" in Akkoyun ve Bacanlı (1990) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış hali olan "Sıfat Tarama Listesi (STL)" ve araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır (10,12, 13). Empatik beceri ve ben durumlarında cinsiyetin farklılığa neden olup olmadığını saptamak amacıyla varyans analizi, empatik beceri ile ben durumları arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla da korelasyon katsayısı uygulanmıştır (15).

3. BULGULAR

Gençlerin empatik becerileri ile ben durumları arasındaki ilişkinin saptanması ve empatik becerileri ve ben durumlarında cinsiyet farkı olup olmadığının belirlenmesi için yapılan araştırmanın istatistiksel analiz sonuçları tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1: Gençlerin Cinsiyetlerine Göre Empatik Becerilerine Ait Puan Ortalamaları, Standart Hataları ve Varyans Analizi Sonuçları

	CİNSİYET		Varyans Analizi Sonuçları
	KIZ N=90	ERKEK N=57	
EMPATİK BECERİ	X+Sx 130.00±1.92	X+Sx 128.00±2.03	F 1.61

Tablo 1’de gençlerin cinsiyetlerine göre empatik becerilerine ait puan ortalamaları, standart hataları ve varyans analizi sonuçları verilmiştir. Kız ve erkeklerin empatik beceri puanları arasında istatistiksel açıdan önemli bir farklılığın olmadığı ancak, kızların empatik becerilerinin (130.00±1.92) erkeklerin empatik becerilerinden (128.00±2.03) biraz daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yapılan varyans analizi sonucunda, cinsiyetin empatik beceri üzerinde herhangi bir farklılığa neden olmadığı belirlenmiştir (P>0.05).

Tablo 2: Gençlerin Cinsiyetlerine Göre Ben Durumlarına Ait Puan Ortalamaları, Standart Hataları ve Varyans Analizi Sonuçları

BEN Durumları (Ego State)	CİNSİYET		Varyans Analizi Sonuçları
	KIZ N=90	ERKEK N=57	
	X+Sx	X+Sx	F
EAB	0.167±0.002	0.165±0.03	0.15
KAB	0.244±0.003	0.245±0.004	0.03
Y	0.234±0.003	0.246±0.004	4.44*
SÇ	0.183±0.02	0.185±0.003	0.10
UÇ	0.166±0.002	0.154±0.002	7.21**

*P<0.05, **P<0.01

Tablo 2 incelendiğinde, kızların Yetişkin ben durumlarının (0.234±0.003) erkeklere oranla (0.246±0.004) oldukça düşük, Uymuş Çocuk ben durumlarının (0.166±0.002) ise erkeklerinkinden (0.154±0.002) yüksek olduğu saptanmıştır. Varyans analizi sonucunda, cinsiyetin Yetişkin ben durumu ve Uymuş Çocuk ben durumu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olduğu (P<0.01, P<0.05), ancak diğer ben

durumlarında farklılık yaratmadığı belirlenmiştir (P>0.05).

Tablo 3: Gençlerin Empatik Becerileri ile Ben Durumlarına İlişkin Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi Sonuçları

Cinsiyet Ben Durumları (Ego State)	Empatik Beceri
<u>Kız</u>	
EAB	-0.121
KAB	0.120
Y	0.193
SÇ	-0.230*
UÇ	-0.065
<u>Erkek</u>	
EAB	-0.025
KAB	0.091
Y	0.038
SÇ	0.111
UÇ	-0.046
<u>Toplam</u>	
EAB	-0.085
KAB	0.108
Y	0.122
SÇ	-0.109
UÇ	-0.035

*P<0.05

Tablo 3’de, araştırma kapsamına alınan gençlerin empatik becerileri ile ben durumlarına ilişkin korelasyon katsayısı önemlilik testi sonuçları verilmiştir. Tablo incelendiğinde, kızların empatik becerileri ile Serbest Çocuk ben durumları arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu (P<0.05), ancak bu ilişkinin erkeklerde istatistiksel açıdan önemli olmadığı (P>0.05) görülmektedir. Gençlerin empatik becerileri ile Eleştirici Anababa, Koruyucu Anababa, Yetişkin ve Uymuş Çocuk ben durumları arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir (P>0.05).

4. TARTIŞMA

Bu araştırma gençlerin empatik becerileri ile ben durumları arasındaki ilişkinin saptanması ve cinsiyetin empatik beceri ve ben durumları üze-

rinde farklılığa neden olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Araştırma sonucunda cinsiyetin empatik beceri puan ortalamalarında herhangi bir farklılığa neden olmadığı ($P>0.05$) belirlenmiştir (Tablo 1). Ancak, tablo incelendiğinde kızların empatik becerilerinin (130.00 ± 1.92) erkeklerin empatik becerilerinden (128.00 ± 2.03) çok az yüksek olduğu görülmektedir. Dökmen (1987), Hietolahti-Ansten ve Kalliopuska (1990) ve Tanrıdağ (1992) tarafından yapılan araştırmaların sonucunda cinsiyetin empatik beceri üzerinde farklılık yaratmadığı saptanmıştır (16-18). Yapılan çeşitli çalışmalarda da erkeklerin empatik becerilerinin kızlardan düşük olduğu, yani kızların erkeklere oranla daha empatik oldukları ortaya çıkarılmıştır (19-25). Kızların erkeklere oranla daha çok duygusal tepki gösterdikleri kabul edilmektedir (26).

Cinsiyetin Yetişkin ve Uymuş Çocuk ben durumları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ($P<0.01, P<0.05$), ancak Koruyucu Anababa, Eleştirici Anababa ve Serbest Çocuk ben durumları üzerinde herhangi bir farklılığa neden olmadığı ($P>0.05$) saptanmıştır (Tablo 2). Erkeklerin Yetişkin ben durumu puan ortalamalarının kızlara göre önemli düzeyde yüksek olması nedeniyle, erkeklerin kızlara göre daha fazla gerçekçi ve mantıklı davrandıkları, daha fazla sorumluluk aldıkları, karar verirken eldeki bilgileri değerlendirdikleri söylenebilir. Kızların Uymuş Çocuk ben durumu puan ortalaması erkeklerinkinden önemli düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu durumun sosyo-kültürel özelliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü Türk toplumunda kızlar erkeklere göre daha fazla “uymaya” ve “olgun davranmaya” zorlanabilmektedirler. Williams ve Best (1982)’in yirmibeş ülkede yaptıkları araştırmalarının bulgularına göre, erkeklerin Eleştirici Anababa ve Yetişkin ben durumları puan ortalamalarının kadınlardan yüksek olduğu kadınların ise Koruyucu Anababa ve Uymuş Çocuk ben durumları puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarına oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bulgular, araş-

tırmanın bulguları ile kısmen paralellik göstermektedir (27). Arı (1989)’nın araştırma sonucunda üniversite gençliğinin Koruyucu Anababa, Yetişkin ve Uymuş Çocuk ben durumları üzerinde cinsiyetlerinin önemli bir etkisinin olduğu ve kız deneklerin Koruyucu Anababa ve Uymuş Çocuk ben durumları puan ortalamalarının erkeklerinkinden daha yüksek, erkek deneklerin ise Yetişkin ben durumu puan ortalamasının kızlarinkinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir (6). Alisinanoğlu (1995)’nin araştırma sonuçları incelendiğinde de Yetişkin, Serbest Çocuk ve Uymuş Çocuk ben durumları üzerinde cinsiyetin önemli bir etkisinin olduğu saptanmıştır (28).

Gençlerin empatik becerileri ile Serbest Çocuk ben durumları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu ($P<0.05$), empatik beceri ile Koruyucu Anababa, Eleştirici Anababa, Yetişkin ve Uymuş Çocuk ben durumları arasında ise istatistiksel olarak önemli bir ilişkinin olmadığı ($P>0.05$) saptanmıştır (Tablo 3). Dökmen (1994), empatiye ilişkin kuramsal açıklamasında, empati kurabilmek için bireyin Anababa, Yetişkin ve Çocuk ben durumlarını Yetişkin ben durumu denetiminde dengeli bir şekilde kullanması gerektiğini açıklamıştır. Serbest Çocuk ben durumu, kişiliğin anne-baba eğitiminden etkilenmemiş, spontan, içten, sevecen, duyarlı, yaratıcı, özgür, meraklı, ama aynı zamanda zevkine düşkün, korkak, bencil ve isyankar olabilen bir parçasıdır. Empati kurabilmek için özellikle merak ve yaratıcılığa gereksinim bulunmaktadır. Bu anlamda Serbest Çocuk ben durumuna gereksinim vardır. Ancak, empati kurmanın ön şartı ben merkezlikten kurtulmaktır. Ben merkezlik ve empati birbirleriyle bağdaşmayan kavramlardır. Ben merkezci davranan bir bireyin karşısındakinin rolüne girmesi ve olaylara onun bakış açısından bakması, yani empati kurması olanaksızdır (4,6,29). Bu bilgiler ışığında ve Serbest Çocuk ben durumunun bencil, isyankar, zevkine düşkün olabilen parçalarının olduğu dikkate alındığında araştırma örneklemindeki gençlerin empatik becerileri ile Serbest Çocuk ben durumları arasında negatif yönde bir ilişki-

nin bulunmasının şaşırtıcı bir sonuç olmadığı söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, cinsiyetin empatik beceri, Eleştirici Anababa ben durumu, Koruyucu Anababa ben durumu, Serbest Çocuk ben durumu üzerinde farklılığa neden olmadığı ($P>0.05$), ancak Yetişkin ben durumu ve Uymuş Çocuk ben durumu üzerinde önemli ölçüde farklılığa neden olduğu ($P<0.01$, $P<0.05$) saptanmıştır.

Empati kurma becerisinin günlük yaşantı içinde yeri ve önemi büyüktür. Empatik anlayış iletişim çatışmalarını engelleyerek daha olumlu ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Ayrıca bireylerin kendilerini iyi tanımaları ben durumlarını yerine ve zamanına uygun bir şekilde kullanıp kullanmadıklarının farkına varmaları gerekmektedir. Bu nedenle üniversite ve orta dereceli okullardaki rehberlik servislerinin yaygınlaştırılması ve bu servisler tarafından gençlere kişilerarası ilişkileri geliştirme eğitimi verilmesi sağlanmalıdır. Transaksyonel Analiz (TA) alanında yetişmiş uzman eleman sağlanabildiği takdirde, okullarda gönüllü öğrencilerin katılabileceği TA temelli "etkileşim grupları" düzenlenebilir. Bireysel ve grupta psikolojik danışmalarda, danışan bireyin hangi ben durumunu baskın olarak kullandığı belirlenip, bu ben durumunun problemle ilgili olup olmadığı araştırılmalıdır.

Anne ve babalar çocuklarının gelişim dönemleri, onlarla kuracakları iletişim biçimleri ve özellikle de empatik anlayış hakkında bilgilendirilerek topluma sağlıklı bireyler kazandırabilmeleri için desteklenmelidirler. Ayrıca okul yöneticileri, öğretmenler ve diğer personelin de hizmet içi eğitim programlarıyla desteklenerek, gençlik döneminin özellikleri, sorunları, gençlerin kendileriyle barışık bir kişilik geliştirebilmelerinin önemi konularında bilgilendirilmelidirler.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında, kızların Yetişkin ben durumu puan ortalamalarının erkeklerinkinden düşük olduğu, Uymuş Çocuk ben durumu puan ortalamalarının ise

yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun kız ve erkek çocukların yetiştirilme farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Türk toplumunun sosyo-kültürel özelliklerinden dolayı, kızlar erkeklere göre daha fazla "uymaya" ve "olgun" davranmaya zorlanabilirken, erkek çocuklardan daha fazla gerçekçi ve mantıklı davranmaları, daha fazla sorumluluk almaları beklenmektedir. Bu bağlamda, anne-babalara cinsiyet faktörünü gözönünde bulundurmaksızın, çocuklarına eşitlikçi, demokratik, güven verici tutumlar konusunda ve çocuklarıyla en iyi nasıl iletişim kurabilecekleri konusunda eğitim verebilecek anababa okullarının yaygınlaştırılmasının önemini vurgulamak gerekmektedir. Ebeveynlerin bu konulardaki eğitimleri aynı zamanda yazılı basın, radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla çocuk gelişimi ve eğitimi uzmanları, psikologlar ve pedegoglar tarafından da sağlanabilir.

Bu araştırma A.Ü. Ziraat Fakültesi öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Türkiye'deki üniversitelerin sosyal yapılarının birbirlerinden farklı olmasından dolayı, genellemeye gidebilmek için farklı örneklem gruplarında, benzer araştırmaların yapılmasının önemli yararlar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Pervin, L.A **Personality Theory and Research**. Fifth Edition. New York: John Willey and Sons Inc. . (1989).
2. Baltaş, A. ve Baltaş, Z. **Stres ve Başa Çıkma Yolları**. 13. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi. (1993).
3. Cüceloğlu, D. **Yeniden İnsan İnsana**. 4. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi. (1993).
4. Dökmen, Ü. **Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati**. İstanbul: Sistem Yayıncılık. (1994).
5. Voltan-Acar, N. **Terapötik İletişim Kişilerarası İlişkiler**. 2. Basım. Ankara: Ertem Matb. (1994).
6. Arı, R. "Üniversite Öğrencilerinin Baskın Ben Durumları ile Bazı Özlük Niteliklerinin Ben Durumlarına, Atılganlık ve Uyum Düzeylerine Etkisi". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Hacettepe Üniversitesi., Ankara, (1989).
7. Berne, E. **Games People Play. The Psychology of Hu-**

- man Relationships. New York: Grove Press Inc. (1964).
8. Barker, D. and Phillips, K. "Transactional Analysis". In **Improving Interpersonal Relations: Some Approaches to Social Skill Training**. (Edit.: Cary L Cooper). England: Gower Publishing Company Lmt. (1981).
9. Dökmen, Ü. "İbsen, Miller, Reşat Nuri ve Güngör Dilmel'in Tiyatrolarındaki Aile İçi İletişim Çatışmalarının Graph, Transactional ve Sosyometrik Analizle İncelenmesi". **I. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları**. (Edit: N. Öner) Ankara: Sevinç Matb. s.278-291. (1985).
10. Akkoyun, F. ve Bacanlı, H. " Adjective Check List'in Türkçe'ye Uyarlaması:TA Ego Durumları ve Semantik Diferansiyel Kategorileri Üzerinde Bir Çalışma". **Psikolojik Seminer Dergisi**, 5. **Ulusal Pşikoloji Kongresi (1988) Özel Sayısı**,8: 777-783. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını. (1990).
11. Dusay J.M. and Dusay, K.M. "Transactional Analysis". **Current Psychotherapies**. (Edt:R.J. Corsini and D. Wedding). Forth Addition. Illinois: Peacock Publishers Inc. (1989).
12. Dökmen, Ü. "Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi". **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 21(1-2): 155-190. (1988).
- 13 Dökmen, Ü. "Yeni Bir Empati Modeli ve Empatik Becerinin İki Farklı Yaklaşımla Ölçülmesi": **Psikoloji Dergisi**, 7(24): 45-50. (1990).
14. Gough, H.G. and Heilbrun, A.B. **The Adjective Check List Maual**. Palo Alto: Consulting Psychologists Press. (1983).
15. Düzgüneş, O., Kesici, T. ve Gürbüz, F. **İstatistik Metodları**. 1. Ankara: A.Ü. Z.F. Yayınları. (1983).
16. Dökmen, Ü. "Empati Kurma Becerisi ile Sosyometrik Statü Arasındaki İlişki". **Ankara Üviversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 20(1-2):183-188. (1987).
17. Hietolahti-Ansten, M. and Kalliopuska, M. "Self-Esteem and Empathy among Children Activately Involded in Music". **Perceptual and Motor Skills**, 71(3p-2): 1364-1366. (1990).
18. Tanrıdağ, Ş.R. "Ankara'daki Ruh Sağlığı Hizmetlerinde Çalışan Personelin Empatik Eğilim ve Empatik Beceri Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Hacettepe Üniversitesi. Ankara. (1992).
19. Feshbach, N.D. and Roe, K. "Empathy in Six and Seven Year Olds". **Child Development**, 39: 133-145. (1968).
20. Bryant, T. "An index of Empathy for Children and Adolescent". **Child Development**, 53: 413-425. (1982).
21. Davis, M.H. "The Effects of Dispositional Empathy on Emotional Reactions and Helping: A Multidimensional Approach". **Journal of Personality**, 51(2): 167-184. (1983).
22. Eisenberg, N. and Lennon, R. "Sex Differences in Empathy and Related Capacities". **Psychological Bulletin**, 94(1): 100-131. (1983).
23. Kalliopuska, M. "Relationship Between Moral Judgment and Empathy". **Psychological Reports**, 53, 575-578. (1983).
24. Kalliopuska, M. "Empathy among Children in Music". **Perceptual and Motor Skills**, 72: 383-386. (1991).
25. Köksal, A. "Müzik eğitimi Alan ve Almayan Ergenlerin Empatik Becerilerinin ve Uyum Düzeylerinin İncelenmesi". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi. Ankara. (1997).
- 26 Hoffman, M.L. and Levine, L.E. "Early Sex Differences in Empathy". **Developmental Psychology**, 12(6): 557-558. (1976).
27. Williams, J.E. and Best, D.L. **Measuring Sex Stereotypes: A Thirty Nation Study**. Beverly Hills: Sage Publications. (1982).
28. Alisinanoğlu, F. "Üniversite Öğrencilerinin Ben (Ego) Durumları İle Ana-Baba Tutumlarını Algılamalarını Et-kileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi". **Yayınlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi. Ankara. (1995).
29. Erskine, R.G. "Ego Structure, Intrapsychic Function and Defense Mechanisms: A Commentary on Eric Berne's Original Theoretical Concepts". **Transactional Analysis Journal**, 18(1): 15-19.(1988).